

Irodalmi érdem vagy iskolai végzettség? Arany János társadalmi mobilitása mint esettanulmány

SZILÁGYI Márton

DSc, egyetemi tanár | ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

MTMT: 10002966 | ORCID 0000-0002-3042-3800
szilagyi.marton@btk.elte.hu

KEYWORDS

- Hungarian Academy of Sciences
- János Arany
- school qualifications
- professionalization

KULCSSZAVAK

- Magyar Tudományos Akadémia
- Arany János
- iskolai végzettség
- professzionalizáció

ABSTRACT

Literary merit or academic qualifications? The social mobility of János Arany as a case study | One of the main paradoxes of János Arany's well-documented career is a problem that needs to be solved in 19th-century social and cultural history: how was it possible to become secretary (and later secretary-general) of the Hungarian Academy of Sciences without a school leaving certificate, i.e. without a completed and verifiable qualification? It is not only the phenomenon of „János Arany as academic secretary” that needs explanation, but also why contemporary public opinion accepted this as natural and did not consider the poet's appointment to this position a decline unworthy of the Hungarian Academy of Sciences. To find a possible answer, we need to understand the specific domestic antecedents of 19th-century professionalization and review Arany's earlier career, which led to his membership in the Hungarian Academy of Sciences.

ABSZTRAKT

Arany János jól föltárt életpályájának egyik legfőbb paradoxona a 19. századi társadalom- és művelődéstörténet-írás megoldandó problémája: hogyan lehetett iskolai végbizonyítvány, azaz lezárt és felmutatható végzettség nélkül a Magyar Tudományos Akadémia titkára (majd főtítkára)? S nem is egyszerűen az „Arany János mint akadémiai titkár” jelensége szorul magyarázatra, hanem legalább ennyire az is, hogy az egykorú közvélemény miért fogadta el ezt természetesnek, s miért nem minősítette a Magyar Tudományos Akadémia feladatához méltatlan szintcsökkenésnek a költő pozícióba kerülését? A lehetséges válaszhoz a 19. századi professzionalizáció sajátos hazai előzményeinek megértésére, illetve Arany korábbi, a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig emelkedő útjának áttekintésére van szükség.

Bevezetés

Arany János jól föltárt és sok szempontból interpretált életpályájának (Voinovich, 2019; Szilágyi, 2023) az egyik legfőbb paradoxona nem a magyar irodalomtörténet-írás szempontjából rendelkezik érdekességgel, sokkal inkább a 19. századi társadalom- és művelődéstörténet-írás megoldandó problémája (s így természetesen számos más jellegű megközelítés számára is releváns dilemma lehet): hogyan lehetett valaki, jelesül Arany, iskolai végbizonyítvány, azaz lezárt és felmutatható végzettség nélkül a Magyar Tudományos Akadémia titkára (majd főtítkára)? Ráadásul úgy, hogy a tisztségben elődei (Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc és Szalay László) nem nélkülözték a tanultság bizonyítékát (azaz rendelkeztek diplomával): Döbrentei Marosvásárhelyen elvégezte a jogot, s ügyvédi vizsgát is tett (most nem is beszélve korábbi, részben külföldi, egyetemi tanulmányairól) (Fórizs, 2023). Toldy Ferenc, még Schedel néven neves orvosprofesszornak számított (Vaderna, 2023; Dávidházi, 2024), Szalay László meg jogász volt, ügyvédi oklevéllel rendelkezett. S nem is egyszerűen az „Arany János mint akadémiai titkár” jelensége szorul magyarázatra, hanem legalább ennyire az is, hogy az egykorú közvélemény – amennyire ez megítélhető – Arany akadémiai titkárrá (majd főtítkárrá) válását miért fogadta el olyannyira természetesnek, s miért nem minősítette a Magyar Tudományos Akadémia feladatához méltatlan szintcsökkenésnek a költő pozícióba kerülését?

A lehetséges válaszhoz a 19. századi professzionalizáció sajátos hazai előzményeinek megértésén keresztül vezethet az út, illetve érdemes röviden és szükségképpen vázlatosan felidézni Arany korábbi, a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig emelkedő útját is.

Arany pályafutása

A református, mezővárosi háttérrel és nem nemesi rendi státuszból induló Arany útja a nagyszalontai normaiskolából egyenesen a debreceni kollégiumba vezetett (Szilágyi, 2023. 26–35). Ez természetes módon következett az iskolarendszer helyi hálózatából és hagyományaiból, hiszen Nagyszalonta Debrecen partikulája volt, azaz nemcsak a kollégium vonzáskörzetébe tartozott, hanem az itt alkalmazott tanmenet is a debrecenit követte, mintegy előkészítvén azt, hogy az innen induló tehetségesebb diákok majd Debrecenben folytassák a tanulmányaikat. Arany egész iskolai pályafutása a Debreceni Református Kollégium vonzáskörzetéhez kötődött. Még a kisújszállási rectoria is – amellyel Arany debreceni tanulmányait ideiglenesen megszakította – beleillett ebbe a rendszerbe: itt ugyanis mindig a debreceni kollégiumból mint anyaintézményből érkező diákok tanítottak, Arany idekerülése sem volt tehát meglepő (Szeremley, 1904; Szeremley, 1908). Mint ahogy az sem, hogy Arany rákényszerült egy ilyen típusú munkára, amely anyagi helyzetén javíthatott. S a tanításra képes is volt, hiszen – ahogy erre Vaderna Gábor felhívta a figyelmet –, a

„belépő diákokhoz képest Arany tehetségesnek számított: már eleve fiatalabban végzett el bizonyos osztályokat, ráadásul ő már a retorikai osztályt is elkezdte, mire Debrecenbe ment volna” (Vaderna, 2020. 88).

Ami azonban szokatlan volt Arany ekkori pályaszakaszán, az éppen a debreceni tanulmányok félbehagyása. Ezt először csak ideiglenesen tette meg (az ún. „színészkaland” kedvéért) (Rajnai, 2017), majd a döntés végleges lett, hiszen a vándorszínésznek állás után Arany útja nem vezetett vissza Debrecenbe és a kollégiumba, hanem a hazatérést és az otthon maradást választotta. A színészet felé való tájékozódás komoly jele volt a művészpálya vonzásának – leszámítván persze a rajzolás korábban feléledő vágyát, az ifjúkori zenetanulást és a versírást, amelyről kevés konkrétumot tudunk, mert Arany megsemmisítette ekkori kísérleteit (Voinovich, 2019. 32–33). Ám ez utóbbiak csupán afféle szabadidős elfoglaltságnak voltak tekinthetők, míg a „színészkaland” már egy új, művészi életformába való beilleszkedés kísérlete volt. Arany vándorszínésszé válása alighanem összefüggött az otthontól való távolsággal is, azaz azzal, hogy meggyengültek (vagy legalábbis nemigen látszottak kényszerítőnek) azok a viszonyok, amelyek kötelességére és családi küldetésére emlékeztették, akár papot, akár fiskálist reméltek benne szülei. Merthogy Arany debreceni iskoláztatásában mindkét karrierlehetőség benne volt, még ha a református pappá válás látszik valószínűbb atyai váagnak, legalább Arany utólagos, levélbe foglalt megjegyzése szerint: szerinte a szülei belőle „papot vártak”.¹ A „színészkaland”-nak mint sikertelen – s persze távlattalan – kísérletnek a mélyreható kudarcjellege aztán lelkiismereti kérdés maradt Arany számára, annak ellenére is, hogy a színház iránti érdeklődését egyáltalán nem veszítette el (Paraizs, 2017. 100–104): túl azon, hogy nem sikerült végrehajtania egy vágyott életformaváltást, azzal is szembe kellett néznie, hogy apja reményét játszotta el saját maga társadalmi emelkedéséről.² Ekkor úgy érezte, végleg. Pedig érdemes hangsúlyozni, hogy voltaképpen semmi nem zárult le Arany számára: hiába hagyta ott a kollégiumot végbizonyítvány nélkül, folytathatta volna a tanulmányait, akár még

¹ Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. In: AJÖM XVI. 558. Kiemelés az eredetiben.

² Ezt a lélektani magyarázatot fogalmazta meg Gyöngyösy László is, amikor Arany szalontai közegét próbálta meg leírni (Gyöngyösy, 1901. 58, 67).

Debrecenben is, ha visszakeri magát diákstátusba, arról nem is beszélve, hogy ott volt a jogi tagozatáról híres sárospataki kollégium is, ahová szintén beiratkozhatott volna (s ahol persze szintén lehetett volna belőle református pap is). Ám a család anyagi helyzetén túl éppen a lelkiismereti háttérű kudarc akadályozhatta meg Aranyt abban, hogy egy ilyen újrakezdésen eltűnődhessen. S mivel így kollégiumi tanulmányainak befejezéséről nem rendelkezett végbizonyítvánnyal, a bizonyítható tanultság híján a rendi értelmű szakszerűsödés útja sem nyílt meg a számára: a társadalmi karrier szempontjából tehát nem változott meg alapvetően a helyzete. Ami számára lehetséges volt, az az, hogy nem nemesi származású értelmiségi, azaz honorácior váljék belőle, s ez is olyan területeken, ahol nem volt feltétel az iskolai bizonyítvány.

S valóban, a mezővárosi honoráciorpálya tipikus színterei határozták meg Arany kezdeti próbálkozásait: segédtanítóként, majd segédjegyzőként is jellegzetesen honoráciorhivatalokat töltött be. Ekkori állapotában Arany pályája a teljes megrekedés (vagy más nézetből: a megérkezés, a följobb már nem mozdulás) jeleit mutatta – különösen úgy, hogy Arany látványosan le akart számolni mindenfajta, az ebbéli helyzetéből kifelé mutató törekvéssel, így a művésszé válás lehetőségével is. Ahogyan ezt sógora, Ercsey Sándor életrajzi visszaemlékezésében megfogalmazta:

„Ő maga pedig úgy az iskolai, mint a színészi pályát félben hagyva, minden hivatás és foglalkozás nélkül, a legsivárabb jövőt látta maga előtt.” (Ercsey, 1899. 17.)

Aranynak ebben a fázisban komolyan felmerülő terve volt az apjától örökölt paraszti gazdaság továbbvitele: önéletrajzi levele szerint számolt ezzel a lehetőséggel, noha nem valósította meg.³ Ez a terv is abba az irányba mutatott, hogy Szalonta lehessen a végleges kerete az életének.

Ez azonban mégsem így lett: a döntő fázist Arany a Nagykőrösre kerülése jelentette, amely nemcsak a lakóhely megváltozásához, hanem életformaváltáshoz is vezetett. Arany ugyanis – alapvetően irodalmi ismertsége és hírneve miatt, amelyet a *Toldi* alapozott meg – egy református gimnázium tanári karába került bele, s tanárként kezdett el dolgozni. Anélkül, hogy ennek a jelentőségét most részletesebben bemutatnám, csak annyit szögeznék le: ez a pályaalakulás volt a legfontosabb előkészítője annak, hogy Arany útja (társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt) még innen is továbbvezetett (Szilágyi, 2023. 235–373). A Nagykőrösön eltöltött kilenc év után Arany a családjával együtt Pestre költözött, s ezzel párhuzamosan a költő végleg szakított a tanári pályával is.

Arany Pestre költözése

Arany döntését a távozásról már előkészítette az is, hogy a nyilvános működés jogát végre visszanyerő Akadémia 1858-ban újrakezdhetné a munkát, s az első körben felvett akadémikusok között Arany is ott volt – ráadásul úgy, hogy ugyanazon a napon őt először megválasztották levelező tagnak, majd ezután (fél órával később) rögtön rendes taggá léptették elő.⁴ Ez még nem történt meg egyetlen akadémikussal sem – maga Arany is úgy tudta, hogy korábban erre nem volt példa a Magyar Tudományos Akadémia történetében.⁵ Az Akadémia elnökének, Dessewffy

³ „Szándékom volt gazdaság után látni, mellyhez nem birtam elég ügyességgel, aztán hivatalom apró dolgai folytonos jelenlétemet igényelték a tanácsházánál.” Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. In: AJÖM XVI. 560.

⁴ Erről lásd azt a két baráti levelet, amelyben értesítették Aranyt a megválasztásáról: Toldy Ferenc Arany Jánosnak, Pest, 1858. dec. 15. In: AJÖM XVII. 257.; Csengery Antal Arany Jánosnak, Pest, 1858. dec. 16. In: AJÖM XVII. 257. Vö. még: Kerényi, 2022. 322.

⁵ „Tudtommal első eset az academia történetében.” Arany János Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1858. dec. 28. In: AJÖM XVII. 265.

Emilnek és titkárának, Toldy Ferencnek a kinevezésről szóló hivatalos értesítése a következőképpen indokolta meg a döntést:

„Tekintse Kegyed e választást az Akademia azon méltánylása nyilatkozatául, melylyel Kegyednek nemzeti költészetünk emelése körüli érdeme iránt viseltetik; s egyszersmind abbéli bizodalma zálogául, hogy Kegyed ezentúl munkássága egyrészt az akadémiai Alapszabályok szellemében s különösen a 16.§., s az ezt bővebben kifejtő akadémiai határozatok értelmében intézetünknek áldozni, hazafiúi s akadémikusi nemes kötelességének fogja tekinteni.”⁶

Azaz az indoklás kizárólag Aranynek a nemzeti irodalom körüli érdemeivel érvelt, s ezt olyannyira nyilvánvalónak tekintette, hogy ezt nem is látta szükségesnek részletezni azzal, mely művek és önállóan publikált könyvek képezik Arany életművét.

Az akadémikussá választás azonban önmagában még nem készthette Aranyt a Pestre költözésre, inkább csak erkölcsi presztízs-növekedést jelentett.⁷ Mintegy a nemzeti irodalom kánonjába való beiktatás újabb, látványos eszközének volt tekinthető. Mindazonáltal Aranyt zavarba hozta a megtiszteltetés, legalábbis a vele együtt szintén megválasztott Gyulai Pálnak első reflexióként a következőt írta:

„Ha már az academiánál vagyunk: én még nem határoztam el magamat. Ha egykori erőm teljes birtokában volnék, azt mondanám, jó: ha múltaddal nem érdemled, igyekezzél jövőre tenni, még belenőhetsz; vedd ne jutalmul, hanem buzdításul. De így?... minek a rohadt tagok számát szaporítani? – Így áll e kérdés nálam, alányilag. De megint, ha tárgyilag veszem, mennyi ostoba gyanúsításnak adnék fület (aurem praeberere). Egyik azt mondaná: demonstratio akar lenni a kormány, az acad. ellen; zseni pöffeszkedés, Béranger vagy Petőfi-majmolás, kik semmi tagságról nem akartak tudni; a fentcímzett ifjú irodalomnak ezzel is egy argumentuma lenne despiciálni és szidni az academiát, gúnyolni a tudósokat stb. Mind e gondolatok pro et contra keringnek és harcolnak az én szegény agyamban, s még eddig nem tudtam megállapodni.”⁸

A húzódozás és zavarodottság nem szerénykedés volt: Arany még a titkárnak, Toldynak címzett, valamivel későbbi válaszlevelében is célzott arra, hogy hallotta, Pesten vannak, akik nem elégedettek a választással – erről többet nem tudunk, a saját bevallása szerint ekkortájt Nagykőrösről ki nem mozduló, visszavonultan élő Arany esetleges hírforrásairól nincsenek információink, s eddig semmi efféle reflexió nem bukkant föl a korszak kiadott, ismeretes levelezésanyagában. Persze ettől még elképzelhető, hogy Aranyhoz eljuthatott valami ilyen hír is:

„Mert noha a szállongó hír után e kitüntetés rám nézve nem volt meglepő, sokáig nem tudám magamat elhatározni, mit tegyek. Igen jól érzem, hogy eddigi összes írói működésem ily polcz elfogadására nem jogosít, s csak a jövő munkásság reményében volna szabad elfoglalnom a helyet, hol előttem egy Vörösmarty stb. ült. De épen e jövő munkásság az, mely felől, a mint most érzem magamat, kétségbe vagyok esve. S ennek tudata már-már lemondásra birt; de végre győzött a meggondolás, melyet hivatalos válaszomban is érintek, hogy t.i. éretlenség s rossz akarat ily lépésben demonstratiót látna a kinevező hatalom, sőt talán maga az academia ellen. Mert hallottam, hogy sok a szájaló Pesten, kik egyért-másért nincsenek meglegedve a választásokkal: hogy ezek nevemet hurcolják, azt nem akartam.”⁹

Az Akadémia 1859-ben újjáalkotott alapszabályai kimondták a 21. paragrafusban: „A taggá választást még a legérdemesb tudósok is tehetségei elismertetéséről kell várnia; esedezőlevéllel s

⁶ Dessewffy Emil és Toldy Ferenc Arany Jánosnak, [Pest, 1858. dec. 20.] In: AJÖM XVII. 258.

⁷ Arany Nagykőrösről való távozásának magánéleti okáról lásd: Szilágyi, 2023. 365–371. Valamint: Olosz, 2022. 4–136.

⁸ Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1858. dec. 22. In: AJÖM XVII. 260–261. Kiemelés az eredetiben. Arany hasonló szellemben írt Tompának is, reagálván gratuláló soraira: Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1859. febr. 20. In: AJÖM XVII. 275.

⁹ Arany János Toldy Ferencnek, [Nagykőrös, 1859. febr. 23.] In: AJÖM XVII. 278.

utánajárással keresni azt nem engedtetik.” (Toldy, 1861. 49 – kiemelés az eredetiben). A szabályzat a levelező tagok esetében nem írt elő formális kritériumot a megválasztáshoz: „*kik az osztálybeli jeles munkálkodásuk által a tudományok terjesztésére sikeresen hatottak, s ekkép az akadémiai czélok előmozdítására képességet bizonyítottak*” (Toldy, 1861. 51.). A rendes tagoknál azonban már volt elvárás: „*kik egy vagy több szaki munka által a tudomány és irodalom körüli érdemet, s ez által magoknak kitűnő nevet és tekintetet szereztek*” (Toldy, 1861. 51.). Azaz a szakterületbe vágó, publikált könyv feltétel volt – ám megmaradt az irodalmi munkálkodás kiemelt szerepe is. Már csak ezért is feltűnő, hogy az Aranyt értesítő hivatalos levélbe nem foglalták bele azokat a köteteket, amelyek megalapozhatták a költő rendes taggá választását. Persze erre nem is volt szükség: az akadémikusság továbbra is az irodalmi kanonizáció lehetősége maradt, ahogyan ez az alapítása óta megfigyelhető, s éppen Arany példája bizonyíthatja, hogy ezt a funkcióját az Akadémia újraindulásakor is stabilan megőrizte.

Ennek ellenére persze az akadémikussá választás nem csak úgy volt felfogható, ahogy Arany végülis némi tépelődés után fogadta (megtiszteltetésként): amikor Szemere Miklóst néhány évvel később, 1863-ban beválasztották az Akadémiára, ő egy Tompához írott magánlevelében ezt egyértelműen elkésett (s ilyenformán értelmetlen) gesztusnak nevezte, s azon gondolkodott, hogy el sem fogadja a tagságot – s ezt nem tépelődve s olyan érvek alapján akarta megtenni, mint ahogy Arany reakcióiban láthattuk, hanem nyilvánvaló sértődéssel:

„Én, rövid idő mulva rendes tag a halottak közt, – mint tudni fogod, levelező taggá lettem az akadémiánál. Hogy az, ifjura nézve hizelgő; a vénre nem az többé: természetes! Jóakaróim, kik rám szavaztak, nem vevék számításba koromat. Az elnök, gr. Desseuffy levelében csatolt s tegnap estve érkezett t. a. Almanachot lapozgatván ma reggel, kitűnt belőle, hogy még azok is, kiknek velem együtt szinte csak a lapokban s nem önállólag jelentek meg verseik (akkor t. i. midőn levelező taggá lőnek) 25, 28, 30 éves korukban érték el a megtiszteltetést. Azonban ez nem azt teszi: miért nem előbb? csupán ezt: már késő. Vén jurátus szerepét fognék játszani, fiatal jurátusok között. Nőtlenül maradni nem hiba, de vén korban nőszülni, örülség, helyesebben: fiatal leányt venni. – Koromhoz a levelező tagság fiatal leány.”¹⁰

Szemerét a lemondás demonstratív gesztusáról aztán Tompa próbálta meg a válaszlevelében lebeszélni.

Arany esetében azonban a Magyar Tudományos Akadémia döntése egy olyan, átgondoltnak látszó eseménysor egyik lépésének tűnik, amelynek a legfőbb célja a költő Pestre költözésének az elősegítése. Ezt egy egész írói–politikusi kör szorgalmazta (részben olyanok, akik benne voltak az Akadémiában, részben olyanok, akik nem voltak tagok): ezek a személyek Aranyban látták ugyanis a magyar irodalom potenciális új vezérét, mondhatni, azt az osztatlan tekintélyt, akire az ekkor újraalakuló irodalmi intézményrendszer centrális szerepét rá lehetne bízni. Erről leginkább Csengery Antalnak az egyik, Gyulai Pálhoz intézett levele árulkodik:

„Tudasd egyszersmind vele is [ti. gróf Mikó Imrével – Sz. M.], hogy Arany Jánost csakugyan sikerült Pestre hoznunk. Mint a hírlapokból már tudod, igazgatónak tettük a Kisfaludy-Társaságnál. Toldyt, ez állomás elvesztéséért, helyettes elnökséggel vigasztaltuk meg. [...] A számítás eredménye, hogy Aranyt legrosszabb esetben is elláthatjuk oly fizetéssel, mint a minő Kőrösön van. S a Társaság emelkedésével percentekben fog szaporodni jövedelme. Talán különösnek tetszik némelyeknek, hogy mindeneke előtt Arany ellátásáról gondoskodunk. Ez életkérdés a Társaságra, de életkérdés irodalmunkra nézve. Szükségtelen ezt neked fejtegetni. Aranyban egy roppant hatású irodalmi központot nyerünk, irodalmunk székhelyén; s lapja által azon kényszerűségbe lesz hozva, hogy elmondja lassanként nézeteit.”¹¹

¹⁰ Szemere Miklós Tompa Mihálynak, [Lasztóc], 1863. febr. 27. In: Tompa, 1964. 12. Szemere irodalmi életben elfoglalt pozíciójáról és megítéléséről lásd bővebben Új, 2021.

¹¹ Csengery Antal Gyulai Pálnak, Pest, 1860. aug. 12. In: Gyulai, 1961. 423–424. Kiemelés az eredetiben.

Csengery a levélben alkalmazott többszámmal nyilván egy közösségi állásfoglalást akart kifejezni: egy másik levelében, amelyet Aranyhoz intézett, Kemény Zsigmond és Deák Ferenc véleményére is hivatkozott útmutatásként.¹² Összességében tehát nem tűnik túlzásnak a Deák körüli informális írói–politikusi kört sejteni a háttérben (régies s némileg pontatlan, félreértésekre is okot adó terminológiával tehát az „irodalmi Deák-párt”-ot).¹³ Arany Pestre juttatásában kétféle terv jelentkezett, s ezeknek az együttes megvalósítása kecsegtette a költőt a megélhetés lehetőségével: az egyik egy olyan irodalmi lap alapítása, amelynek Arany lenne a főszerkesztője, illetve az ismét működni kezdő Kisfaludy Társaság vezetői pozíciója. Az 1860 táján reaktíválódó, reformkori alapítású irodalmi intézmények új feladat kijelölésében komoly szerepet játszott az az elképzelés, hogy éppen Aranyt kell centrális, irányítói szerepre hozni – aki egyébként alkatilag nem volt alkalmas ilyesféle feladatokra, s húzódozott is tőlük rendesen. Ahogyan Kerényi Ferenc találóan megfogalmazta:

„a gondos–pontos, aggályosan adminisztráló Arany nem annyira irodalompolitikai hatalom lett a Kisfaludy Társaságban, mint a hétköznapi felülmúlhatatlan szorgalmú robotosa” (Kerényi, 2022. 334–335.).

Persze ehhez hozzátehetjük, Arany – akármennyire is ódzkodott tőle – biztosan hatalmi tényező maradt önkéntelen is, s lehetett őt külső nézőpontból úgy tekinteni, mint aki éppen ilyen pozíciót tölt be. Ezt majd néhány évvel később lehetett jól érzékelni: a fiatalabb írók Aranyról kialakuló ítéletében az 1870-es, 1880-as években éppen ez a vonatkozás fog érvényesülni (Korompay, 2019b). Ám az is legalább ennyire fontos, hogy Arany mennyire erősen igyekezett úgy viselkedni, mintha ez a helyzet nem (vagy legalábbis: nem így) létezne: leveleiben folyamatosan és következetesen igyekezett elhárítani, ha valaki ilyen reverenciával szólította meg vagy alázatosan közeledett hozzá. Arany pozíciójának a megszilárdulása amúgy nem egyszerre, egyetlen lépésben történt meg: a Kisfaludy Társaság igazgatói posztját töltötte be évekig, míg 1865. január 26-án megválasztotta a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése titkárnak – ezért aztán február 1-jén mondott le a Kisfaludy Társaságban viselt tisztségéről (Korompay, 2019. 186). Azaz évekkel akadémikussá választása után történt csak meg az a fordulat, amely Aranyt a magyar értelmiség egyik reprezentatív csúcshintézményének irányítójává emelte. Arany is tisztában volt azzal, hogy az, ami vele itt történik, példátlan presztízsemelkedés – de ezt is, legalább leveleiben, anyagi oldalról igyekezett értékelni, azaz abból a szempontból, mennyire teszi lehetővé számára és családjának a pesti megélhetést.¹⁴ Vagyis szándékosan került – legalábbis fennmaradt leveleiben – ennek a megelégedett várakozásnak a morális terheivel való szembenézést.

Arany társadalmi státuszában éppen a Pestre kerülés kapcsán mutatkozott meg a legnagyobb újdonság: az 1840-es évek stabil honorácior-helyzetéből az írói siker hatására s az egyértelműen ebből fakadó tekintélynövekedéssel úgy volt képes Arany kimozdulni, hogy immár polgári karakterű intézmények irányításában vállalhatott részt. Talán ez mutatja a legvilágosabban a Magyarországon a 19. század második felében végbemenő hangsúly-áthelyeződést, amely az irodalom megnövekedett társadalmi presztízsében ragadható meg. Persze Arany kivételes pozícióját bizonyítja, hogy éppen az ő esetében mozdultak meg jelentős segítő erők – ellenpontként érdemes arra gondolnunk, hogy Arany jóbarátja, Tompa Mihály esetében nem volt közösségi akarat a vidéki elszigeteltségéből az irodalmi–kulturális centrumba való eljuttatására. Hasonló példa az Erdélyi Jánosé, aki pedig nemcsak költő volt, hanem rendszeres kritikai működése alapján az esztétika szakértőjének és filozófusnak is számított: ő száműzetésnek élte meg sárospataki éveit (még ha kezdetben örült is neki), s minden vágya a centrumba való újbóli bekerülés volt – ez azonban korai halála miatt aztán

¹² Csengery Antal Arany Jánosnak, Pest, 1860. febr. 2. In: AJÖM XVII. 375.

¹³ Az „irodalmi Deák-párt” kifejezés értelmezéséről lásd Szajbó, 2005. 204–209.

¹⁴ Lásd például levelét: Arany János Tompa Mihálynak, Nagykovács, 1860. aug. 10. In: AJÖM XVII. 429–431.

mégis elmaradt (T. Erdélyi, 2015. 511–526). S azt is érdemes mindehhez hozzászámítani, hogy Arany esetében nem volt szükség semmiféle formális és igazolható szaktudásra: Arany ugyanis semmilyen végzettséggel nem rendelkezett, hozzáértése az addig folytatott szakmáihoz (rektor, jegyző, majd gimnáziumi tanár) mind gyakorlati jellegű volt, és önképzésen alapult.

Előzmények és párhuzamok

Ami Arannyal lejátszódott, az persze nem magyarázható az előzmények ismerete nélkül – még ha korábban nem is történt olyasmi, hogy egy szépíró választottak volna a Magyar Tudományos Akadémia titkárává. Bár ötletként, tervként azért már ez is fölmerült. Még az Akadémia tényleges megindulása előtt, az alapítás hírére Kazinczy Ferenc jelezte a későbbi elnöknek, gróf Teleki Józsefnek, hogy az „örökös titoknokság”-ot hajlandó lenne vállalni; erről Teleki válaszeleveléből értesülhetünk: „A múlt holnap 31d. napjáról írt leveliből örömmel értettem, hogy a felállítandó magyar tudós társaság örökös titoknokságát örömet felválná.”¹⁵ Ez az elképzelés – bármennyire is „örömmel” nyugtázta Teleki – nem valósult meg, sőt, azt sem tudjuk, hogy egyáltalán komolyan megfontolták volna. Nem sokkal később azonban, az Akadémia első körben, 1830. november 17-én megválasztott tagjai közül Kölcsy Ferencben 1834-ben fogalmazódott meg, hogy esetleg jelölteti magát Döbrentei Gábor helyett titkárnak. Az elképzelés már nem maradt egyéni ötlet, mint a Kazinczyé, ami arra mutat, hogy ez nem kizárólag Kölcsy futó gondolata volt: többen ösztönözték és támogatták ezt, valószínűsíthetően maga Széchenyi István is, bár általános, kétségbevonhatatlan többség nem képződött meg a szándék megvalósítására. Még kormányzati aggodalmak is megfogalmazódtak ennek kapcsán: az országgyűlési követként országos hírnevet szerzett ellenzéki politikus ilyen szerepvállalását maga Reviczky Ádám kancellár látta volna jónak megakadályozni. Ám nem emiatt nem lett végül semmi a titkári pozícióból: ahogyan a kérdést áttekintő Mezei Márta fogalmazott, „Kölcsy sokoldalúan és személyesen motivált döntés alapján maga lépett vissza.” (Mezei, 1990. 92.)

Ha Kölcsynek a titkárságra vonatkozó tervét Arany néhány évtizeddel későbbi megválasztása fényében szemléljük, akkor adódik a tanulság: mindkét esetben egy olyan személyről volt szó, aki nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, s a közigazgatásban szerzett tapasztalatát gyakorlati úton szerezte (Kölcsy mint Szatmár vármegyei főjegyző, Arany mint szalontai, azaz mezővárosi jegyző). Csak Kölcsy esetében még nem valósult meg ez a foratókönyv, amely – ezek szerint – nem sokkal az Akadémia hivatalos megindulása után, az elsőnek megválasztott titkár, Döbrentei Gábor új állásba kerülése s a titkárságról való lemondása után már rögtön felmerült. Viszont az újraindulás után ez – egy másik politikai szituációban – lehetséges és kívánatos megoldásnak bizonyult. S ez önmagában is azt mutathatja, hogy az 1860-es években is az az archaikusabbnak tekinthető felfogás érvényesült, amely a Magyar Tudományos Akadémia megalapításakor is megfigyelhető volt.

Hiszen Széchenyi István sokat idézett alapító szavai az 1825-ös országgyűlés alsótábláján a létrehívandó intézményt csak úgy körvonalazták, mint amely a magyar nyelv támogatását (fejlesztését és terjesztését) látná el. Azaz nem egy pánszófikus, a tudományok teljes spektrumát magában foglaló akadémiáról volt szó, hanem voltaképpen egy nyelvművelő intézetről, amelynek az egyik legfőbb feladata a hazai nyelv életképességét a leginkább felmutatni képes irodalom támogatása (Gergely, 1972. 60–61). Ez összhangban volt a nyelvkérdésnek az országgyűlési vitákban való felmerülésekor hangoztatott érvrendszerek főbb tendenciáival is (Völgyesi, 2025). Ezt Kálmán C. György az Akadémia 1857 és 1867 közötti időszaka kapcsán úgy fogalmazta meg, mint a „nemzeti/tudományos” célok szembeállításának a dilemmáját: a testület tudományorientáltsága konfliktus-

¹⁵ Gróf Teleki József Kazinczy Ferencnek, Pozsony, 1826. ápr. 21. In: Kazinczy, 1910. 15–16.

tusba került az intézmény „nemzeti” jellegével, mely utóbbi éppen a nyelv- és irodalomközpon-
túságban volt megragadható (Kálmán, 1988. 151–154).

A célok tisztázatlansága legalább 1827-ig meg is maradt (Brisits, 1936. 11–14), de később sem
tűnt el teljesen. Persze a deklarált megalapítástól a tényleges megindulásig eltelt időben sokat
finomodott és árnyalódott az új intézmény szerepfelfogása, ám bizonyos elvek és tisztázatlanságok
konstansnak tekinthetők (Jolsvai, 1989). Így aztán nem csodálható, hogy miközben a Magyar
Tudományos Akadémia első osztálya a nyelvtudományi lett, az ide kinevezett akademikusok legfőbb
érdemei az irodalom világában elért sikerek voltak. A lista ugyanis a következőképpen alakult:
helybeliként, azaz pestiként Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály és Schedel (azaz későbbi nevén
Toldy) Ferenc, vidéki tagként pedig Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Horváth Endre és Guzmics
Izidor. Mivel azonban Kisfaludy Károly már november 21-én (tehát a kinevezése után kilenc nappal)
elhunyt (Bánóczi, 1882–1883. II. 362–383), Vörösmarty előrelépett az első helyre, Schedel (Toldy)
pedig a másodikra, s a harmadik hely üresen maradt (1831-ben aztán Szemere Pál töltötte be)
(M.T.T. Évk. 1833. 64). Azaz az első akademikusok egyike sem volt nyelvész, legfőljebb Kölcsey
addigi életművének egy része tekinthető tágran értelmezett nyelvtudományinak (Kölcsey, 2021), bár
ezen írások egy része meg sem jelent ekkor.

Persze a tudományszak kialakulásának lassú folyamata sem tette lehetővé, hogy 1830-ra
szakszerű nyelvészek tömegével lehetett volna számolni, ám láthatólag törekvés sem volt arra, hogy
a nyelvtudomány komolyabb reprezentációval rendelkezzen: az irodalmi teljesítménynek tulajdoní-
tott fontosság minden egyebet pótolni látszott. Ezért lehetett a nyelvtudományi osztály tagságához
való tartozás kritériuma retorikai–stiláris jellegű: a nyelv művészi, poétikai felhasználása kitölthette
a megkívánt kereteket, illetve ez akár másik területre is érvényes lehetett. Hiszen Kazinczy Ferenc
ugyan nem fért bele ebbe az osztályba, de hasonló érdemek és megfontolások alapján a történetu-
dományi osztály tagjává nevezték ki.¹⁶ Ezt a lehetőséget egyébként az ekkor megalkotott rendszabá-
sok, illetve gróf Teleki Józsefnek a tagok előterjesztése során megfogalmazott állásfoglalása
világossá is tette:

*„Az eddig elé legtöbb Írók nevelt nyelvtudomány’ osztályából olyan, kinek más osztályhoz tartozó munkája is
dicsérhető, ezen másba is kinevezethessék; a’ ki tehát aesthetikai értekezéseket is írt, ámbár egyébiránt költő
vagy nyelvtudós, léphet a’ philosophia’ osztályába; ismét költő vagy nyelvtudós, kitől életírás, nyelv’ története’s
egyéb históriai tárgy forog kézen a’ történettudományéba; vagy a’ ki mint Professor más nemben tanít eddig
mutatott munkájáénál, iskolája’ ágazatába is kinevezhető. Az osztályok tulajdon határain belől inkább lévő
írókat az idő majd e’ hézagok’ látása által is később fogja szűlni.” (M.T.T. Évk. 1833. 60.)*

A rendes tagság feltételei pedig amúgyis meglehetősen körvonalazatlanul voltak megfogalmazva
(mint ahogy az is igen nehezen rekonstruálható, hogy az első körben kinevezett tagok után pontosan
kinek a jóvoltából és ajánlására kerültek be az intézménybe újabb rendes tagok) (Ugrai, 2022. 8.):

*„Rendes taggá olyan lehessen, kitől ismeretes tudománya, ’s különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes
munkája mellett ezutánra is korához és tüzéhez képest folyvást buzgó munkálódást várhatni, mivel épen azon
tagok sora köteles az egész intézetnek olly díszes fenntartásával, melly a’ nyelvnek munkák által gazdagulását
az országgal évről évre éreztetni.” (M.T.T. Évk. 1833. 60.)*

Láthattuk, az 1858-ban újrafogalmazott feltételek ezen csak csekély mértékben szigorítottak, s igen
kevésbé tették konkrétabbá a bekerülés szabályait.

Ezek a részben gyakorlati okok miatt megfogalmazott kritériumok az Akadémia történetének
1849-ig tartó szakaszában persze változtak és módosultak, viszont az 1858-ban következő

¹⁶ A kinevezésről szóló értesítés: Gróf Teleki József Kazinczy Ferencnek, Pest, 1831. jan. 15. In: Kazinczy, 1911. 21.
452–453.

újraindulás sok szempontból az 1830-as évek elveinek és tudománypolitikai feltételeinek a repríze volt. Az ekkori Akadémia azzal a dilemmával nézett szembe, hogy saját működése kontinuitását kellett a nyilvánosság számára felmutatni egy évtizedes megszakítottság után, s ez magában foglalta az irodalom irányításának és megszervezésének a feladatát is, ahogyan ezt az 1848 előtti időszakban tette. Annál is inkább, mert a másik komoly irodalomszervező civil egyesület, a Kisfaludy Társaság csak később kezdett ismét működni (az újjáalakulás utáni első ülésére 1860. május 24-én került sor) (Kerényi, 2022. 333) – tehát 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia egyedüli centrális nemzeti intézménynek tudta magát, s ehhez mérten határozta meg feladatait (Kálmán, 1988. 152–154).

Mint ahogy az 1850-es években a kortársak eleve gyakran érezhették úgy, hogy a reformkori nemzetépítés felújítására van szükség, azaz nagyon kevésbé mozdult előre a világ az ifjabb éveikben megtapasztaltakhoz képest. Ahogyan ezt például Pákh Albert lakonikus tömörséggel megfogalmazta egy Gyulai Pálhoz írott levelében 1852-ben: „*Irodalom – nincs. Író – nincs. Közönség – nincs.*”¹⁷ S éppen Arany János titkárrá választása mutathatja igen erősen ezt az összefüggést a korábbi folyamatokkal: 1865-ben ugyanis megvalósult az, ami korábban nem történt meg, hogy ugyanis egy szépíró vált a továbbra is arisztokrata vezetés alatt álló Magyar Tudományos Akadémia érdemi irányítójává. Sőt, ez még azzal is kibővült, hogy ez a bizonyos szépíró semmiféle felsőfokú végzettséggel sem rendelkezett (noha természetesen folytatott iskolai tanulmányokat). Ez pedig akár annak jelzéseként is felfogható, hogy a 19. századi professzionalizáció magyarországi folyamatában még ekkor is csak többé-kevésbé volt érvényes a szakszerűségekre való törekvés, illetve a magyar irodalom ekkori társadalmi státusza akkora volt, hogy képesnek bizonyult a dokumentálható iskolai végzettség helyettesítésére is. Persze az azért feltétlenül hozzáteendő mindehhez, hogy Arany beválasztása az Akadémiára azért nem volt atipikusnak tekinthető, hiszen – ahogyan ezt Ugrai János hivatástörténeti vizsgálódásai bizonyították – a Magyar Tudományos Akadémia reformkori tagjai között a legnépesebb csoportnak a református tanárok voltak tekinthetők (Ugrai, 2022. 24), s ennek a mintázatnak Arany tökéletesen megfelelt. S ez alighanem többet nyomott a latban, mint az, hogy a költő végülis nem rendelkezett tanári képesítéssel.

Végző soron azonban Arany János volt az utolsó ilyen háttérű és előéletű hivatalviselője az Akadémiának, az ő pályafutása (s 1882-ben bekövetkezett halála) (Gergely, 1957) mintegy le is zárta ezt, az ekkor, az 1880-as években már némileg archaikusnak számító, de hosszan tartó szemléleti szakaszt a Magyar Tudományos Akadémia történetében.

¹⁷ Pákh Albert Gyulai Pálnak, [Pest], [1852. júl. 27.] In: Gyulai, 1961. 141.

Rövidítések

AJÖM = Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula és Sándor István (s.a.r.) (1982): *Arany János levelezése (1852–1856)*. Arany János Összes Művei XVI. Akadémiai Kiadó, Budapest.

M.T.T. Évk. = *Magyar Tudós Társaság évkönyvei*. Első kötet 1831–1832, Pest, 1833.

Források

Bánóczi József (1882–1883): *Kisfaludy Károly és munkái, I–II*. Franklin-Társulat, Budapest.

Gyulai Pál (1961): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. S. a. r.: Somogyi Sándor. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kazinczy Ferenc (1910): *Kazinczy Ferencz levelezése 20. (1826. Április 1. – 1828. Deczember 31.)* S. a. r.: Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Kazinczy Ferenc (1911): *Kazinczy Ferencz levelezése 21. (1829. Január 1. – 1831. Augusztus 20.)* S. a. r.: Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Kölcsey Ferenc (2021): *Nyelvtudományi munkák. Kritikai kiadás. Kölcsey Ferenc Minden Munkái*. S. a. r.: Onder Csaba. Universitas, Budapest.

Szalay László (2022): *Válogatott történeti tanulmányok*. Szerk.: Soós István. Osiris, Budapest.

Toldy Ferenc (1861): A M. T. Akadémia új alapszabályai. In: Toldy Ferenc (kiad.): *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach M.DCCC.LXI-re*. Emich Gusztáv, Pest. 45–58.

Tompá Mihály (1964): *Tompá Mihály levelezése II, 1863-tól 1868-ig*. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 7. S. a. r.: Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Felhasznált irodalom

- Brisits Frigyes (1936): Vörösmarty Mihály és az Akadémia (Első közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények* 46(1), 1–28.
- Dávidházi Péter (2004): *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai – Universitas, Budapest.
- Ercsey Sándor (1889): *Arany János életéből*. Ráth Mór, Budapest.
- Fórizs Gergely (2023): Az első akadémiai titkok: intrikus vagy hazafi? In: Szilágyi Adrienn (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai*. MTA HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 228–234.
- Gergely András (1972): *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai, Budapest.
- Gergely Pál (1957): *Arany János és az Akadémia*. Akadémiai, Budapest.
- Gyöngyösi László (1901): *Arany János élete és munkái*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Jolsvai András (1989): „Írók akadémiaja”: a megalapítástól a megalakulásig. *Irodalomtörténeti Közlemények* 93(5–6), 605–626.
- Kálmán C. György (1988): Az Akadémia irodalmi pályázatairól (1857–1867). In: Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt: A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Gondolat, Budapest. 151–174.
- Kerényi Ferenc (2022): „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában In: Kerényi Ferenc: *Vörösmarty – Petőfi – Madách. Tanulmányok*. szerk.: Császtvay Tünde, Gyurgyák János és Szilágyi Márton. Osiris, Budapest.
- Korompay H. János (2019): „»Egy dióhéjban ellaknám« Hamletkint”. A Hamlet-fordítás Arany János életművében. In: Korompay H. János: *„Bénult idegre zsongító hatás”. Arany-elemzések*. Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 185–197.
- Korompay H. János (2019b): Arany, Reviczky és a költői beavatást kérő levelek. In: Korompay H. János (szerk.): *„Bénult idegre zsongító hatás”. Arany-elemzések*. Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 237–260.
- Mezei Márta (1990): Kölcsey és az Akadémia. In: Taxner-Tóth Ernő (szerk.): *„A mag kikél”. Előadások Kölcsey Ferencről*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest – Fehérgyarmat. 82–95.
- Olosz Katalin (2022): „Iszonyu volt a harc mely szívem és eszem közt folyt”. Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának története korabeli levelek tükrében. *Irodalomismeret* 33(3), 4–136.
- Paraizs Júlia (2017): Arany János és a színház. In: Korompay H. János (szerk.): *„Óhajtom a classicus írók tanulmányát”. Arany János és az európai irodalom*. Universitas, Budapest. 97–132.
- Rajnai Edit (2017): „könnyebbnek találtam Thália zászlaja alá esküdni”. Arany János a színházban. In: Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”*. Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 37–66.
- Szajbély Mihály (2005): *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Universitas, Budapest.
- Szeremley Barna (1904): Arany János Kisújszálláson. In: Török Imre (szerk.): *Kisújszállási nagykunmagyarok kalendárioma az 1905-iki közönséges esztendőre*. Szekeres József könyvnyomdája, Kisújszállás. 26–34.
- Szeremley Barna (1908): Relikviák egy nagy költő, meg egy kis költő életéből. In: Szász Károly (szerk.): *Protestáns képes naptár az 1909-ik évre* 55. Méhner Vilmos-féle könyvkereskedés, Budapest. 37–45.
- Szilágyi Márton (2014): *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Ráció, Budapest.
- Szilágyi Márton (2023): *„Az utolsó magyar”. Arany János élete és költészete*. Osiris, Budapest.
- T. Erdélyi Ilona (2015): *Erdélyi János (1814–1868)*. Kalligram, Pozsony.
- Ugrai János (2022): Reformkori akadémikusok foglalkozása, különös tekintettel a papokra és tanárookra. *Korall* 23(90), 5–25. <https://doi.org/10.52656/KORALL.2022.04.001>
- Új Imre Attila (2021): „Dölyf ellen büszkeség”. A polémikus Szemere Miklós irodalmi pályakezdésének és szociokulturális kapcsolatrendszerének filológiai tanulságai. *Irodalomismeret* 32(1), 29–61.
- Vaderna Gábor (2020): *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány*. Reciti, Budapest.
- Vaderna Gábor (2023): A magyar tudomány szorgos munkása. In: Szilágyi Adrienn (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai*. MTA HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 236–242.
- Voinovich Géza (2019): *Arany János életrajza*. S. a. r.: Török Lajos. Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest.
- Völgyesi Orsolya (2025): A magyar nyelv helyzete és a magyarosító törekvések az 1830-as évek első felében. In: Völgyesi Orsolya: *Excerpták. Tanulmányok a 19. századi magyar történelem és irodalom világából*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 96–112.

